
ISSN: 2149-3979

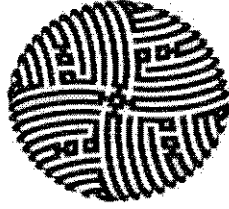

ilahiyat akademi

yl: 2019 sayı: 10

altı aylık uluslararası akademik araştırma dergisi

KUR'AN

The Journal of Theological Academia

year: 2019 issue: 10 a bi-annual international journal of academic research

Kur'an Tilavetinde Teorik ve Pratik Düzeyde Zuhur Etmış Bazı Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme*

Ömer BAŞKAN**

Öz

Bu makalede; bazı tecvid kaidelerinin hem teorik izah hem de pratiğe aktarımlarında bir vakıa olarak varlığını devam ettiren bazı farklılıkların tasviri ve analizi konu edilecektir. Nitekim bu farklılıklar son dönemde beynelmilel ilmi müzakere ortamlarında da konu edinilen bir mesele hüviyeti kazanmıştır. Binaenaleyh bu çalışma; öncelikle mevcut farklılıkların tespitini bilahare nereden kaynaklandıklarını tecvid ilminin hem kitabî hem de şifahî birikimi üzerinden analiz etmek, başka bir ifadeyle ilgili sorunu teorik düzeyde tanımlayıp anlamlandırmak amacıyla matuf olarak kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tecvid, Telaffuz Farklılıkları, İhfa, İdgâm

An Assessment on Some Differences Which Appeared in the Theoretical and Practical Level of the Qur'an Recitation

Abstract

In this article; we will describe and analyse some differences in the tajweed rules in terms of the theoretical explanations and the practice of the rules. As a matter of fact, these differences represent an issue that has recently been subject to international scientific meetings. Thus, this study will address; firstly, the identification of the existing differences and then their origin analysing both of the issues through the written and the oral sources of the tajweed science, in other words, the article was written in order to identify and comprehend the problem at a theoretical level.

Key Words: Qur'an, Tajweed, Pronunciation Differences, Ikhfa, Idghâm

* Bu makale; 2012 Yılında Kastamonu'da DİB Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu tarafından düzenlenen Tecvid Çalıştayında çağrılı sözlü tebliğ olarak sunulan "Kur'an Tilavetinde İhfa-İdgâm-İklâb Merkezli Uygulama Farklılıkları" başlıklı yayınlanmamış tebliğden üretilmiştir. Makale Gönderim Tarihi: 07.04.2019/ Makale Kabul Tarihi: 29.11.2019.

** Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Assoc. D., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Department of Tafseer, omerbaskan@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9052-1472

Giriş

Teorik düzeyde öne çıkan ittifak kaydına/vurgusuna rağmen¹ günümüzde müslümanların yaşadıkları farklı coğrafyalarda tecvid ilminin konusu olan bazı telaffuz biçimlerinin tatbikindeki farklılıkların varlığı bir vakiadır. Bu farklılıklar; son dönemde telif edilmiş bazı tecvid eserleriyle sınırlı kalmış görünse de teorik düzeyde de karşılığını bulan bir sorun izlenimini uyandırmaktadır. Dolayısıyla uzunca bir zamandır bir vakıa parçacı bir şekilde müzakere edilmekle yetinilen² bu farklılıkların, son dönemde akademi dünyasının ilgi gösterdiği³ ve uluslararası ilmi ortamların konusu haline gelmiş bir mesele boyutunda tartışılmaya başlanmış olması önem arz eden bir durumdur.

Nitekim bu farklılıklar kısmen de olsa, Türkiye Cumhuriyeti Devleti Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu'nun organize ettiği ve başarıyla gerçekleştirdiği *I. Uluslararası Kıraat Sempozyumu*'nda bu yeni boyut çerçevesinde konu edilmiştir.⁴ Bu sayede mesele ilgililerinin gündemine akademik bir tartışma hüviyeti kazanarak yeniden girmiş, bu vesileyle bu türden farklı tezahürlerin nicelik ve niteliği profesyonel bir ilgiyle yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Bu saikle hazırlamaya çalışılan bu makalede; hem teorik hem de lafzi düzeyde el-İhfâ ve el-İdgâm telaffuzları⁵ çerçevesinde zuhur etmiş teorik ya da

¹ İlgili ittifak vurgusunun klasik çerçevesi için bk. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâe ve tahkîk-i lafzî't-tilâve*, thk. Ahmet Hasan Ferhât (Umman: Dâr'u-Ammâr, 1984), 52, 154, 231; Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddurî Hamed (Bağdat: Dâr'u'l-Enbâr, 1988), 67 vd.; Ebû'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l Cezerî, *et-Temhîd fi i'lmî't-tecvîd*, thk. Ganim Kaddurî Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 56 vd.; benzer bir değerlendirme için ayrıca bk. Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi* (İstanbul: Huzur Yayınları, 2005), 1.

² Mesela Türkçe Tecvîd literatüründen bir örnek için bk. Ali Rıza Sağman, *İlâveli-Yeni Sağman Tecvîdi* (İstanbul: Bahar Yayınları, 2012), 23. (27. dip.); ilgili müzakerenin literatürün önemli kaynaklarından birindeki izdüşümü için ayrıca bk. Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye şerhu'l mukaddimetü'l-cezerîyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006), 115.

³ Bu akademik ilginin ürünü olan çalışmalar için mesela bk. Mehmet Akif Koç, "Kur'an Kıraatında Türklere Özgü Mahalli Okuyuş Sorunu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 79-91; keza örnek bir tez çalışması için bk. Fatma Yasemin Mısırlı, *Türkiye'de Yaygın Tilavet Geleneği ve Fonetik Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017). Konunun Tecvîd İlmi bağlamında müstakil bir sunumunu ve değerlendirmesini içeren akademik bir çalışma için ayrıca bk. Ali Çiftçi, "Kuran Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2011), 237-256.

⁴ Bu sempozyumda konuyla ilgili olarak sunulan ve tartışılan örnek tebliğler için mesela bk. Ömer Başkan, "Bazı Tecvîd Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme," *Uluslararası Kıraat Sempozyumu Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* (İstanbul: DİB Yayınları, 2012), 415-447; benzer tebliğ ve müzakereleri için ayrıca bk. 553-597.

⁵ Malum olduğu üzere bu bağlamda en çok tartışılan telaffuz farklılıklarından biri de el-İklâb'a ilişkin olanıdır. Dolayısıyla el-İklâb telaffuzunun da böyle bir makaleye niye konu edilmediği sorgulanabilir. Ne var ki el-İklâb telaffuzu bahsedilen uluslararası sempozyumda tarafımızdan sunulan bir tebliğde hem kitâbî hem de şifâhî birikim düzeyinde ulaşılabilen bütün detaylar marifetiyle tartışmaya açılmış, mesele bütün veçheleriyle analiz edilmeye gayret gösterilmiş ve net bir sonuca ulaşılmıştır. Binaenaleyh ilgili tebliğin bir devamı niteliğinde olan bu çalışmada tekrara düşmemek adına el-İklâb telaffuzuna yer

pratik düzeydeki farklılıklar, bir tasvir ve müzakere çerçevesinde ele alınmaya gayret edilecektir. Temel amaç; mümkün olduğunca mevcut farklılıkları, tartışılabilir vasıflarını ön plana çıkararak akademik müzakereye imkân sağlayacak sıhhatli bir tasvire ve tasnife konu yapabilmektir.

Takdir edilmelidir ki birbirinden farklı sebeplerin etkin olması muhtemel bir konuda kesin bir neticeye ya da hükme ulaşmak bir makalenin sınırlarını hayli aşan bir durumdur. Ne var ki meselenin kitâbî ve şifâhî boyutlarıyla birlikte yüzyıllardır süregelen bir tilavet geleneğine ait oluşu, bu geniş tartışma alanını oldukça daraltan net bir sınır olarak karşımızda durmaktadır. Başka bir ifadeyle ilgili farklılıklar her hâlükârda Kur'an tilavet geleneğinin ana çerçevesini ören bu iki ana sınırı muvacehesinde değerlendirilmek durumundadır. Bu geleneğin 1400 küsur yıllık birikimi dikkate alındığında aksi bir durum ilmen mümkün görünmemektedir.⁶

Konunun belirgin sınırlarına rağmen ilgili farklılıkların ve dahi sâiklerinin kâmilten ortaya konulabilmesi, mevcut klasik ve modern bütün literatürün eksiksiz gözden geçirilmesini ve şifâhî geleneğin/geleneklerin bütün temsilcileri ile birebir mülakatı gerektirdiğinden kesin hükümlere varabilmek; uzun soluklu, organize ve de sistematik uluslararası ekip çalışmalarıyla mümkün addedilmektedir.

Bu genel tespitlerin yön verdiği bu makalede mevzubahis farklılıkların kitâbî bir temelinin olup olmadığı ortaya konulmaya uğraşılmıştır. Makale bu çerçevede elde edilen fikriyatı özetleyen bir değerlendirme kısmıyla son bulacaktır.⁷

1. el-İhfâ ve el-İdgâm'a İlişkin Kitâbî Düzeyde Baş Gösteren Farklılıklar

Bu başlık altında ulaşılabildiği kadarıyla modern dönem yazılı ve görsel yayınlar da dâhil olmak üzere, kaynaklarda el-İhfâ ve el-İdgâm kavramları sadedinde rastlanılan farklı terim, tanım, tasnif biçimi ve ilgili arızî sıfatların telaffuzlarında dikkat edilmesi gereken bazı hususlara dair yer verilen farklı değerlendirmelerin yanı sıra konu özelinde dikkatlere arz edilmesi gerektiğini düşündüğümüz daha önceki çalışmamızda da yer verilmeyen el-İklâb'a ilişkin bazı

verilmemiş gerektiğinde mevzubahis tebliğe atıf yapmakla yetinilmiştir. el-İklâb telaffuzu bağlamında serdedilmesi beklenen analiz çerçevesi ve yine sahanın önemli isimlerinden Sayın Talip Akbal tarafından yapılan müzakeresi için bk. Ömer Başkan, "Bazı Tecvîd Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme," *Uluslararası Kıraat Sempozyumu Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* (İstanbul: DİB Yayınları, 2012), 415-447; Talip Akbal, "Bazı Tecvîd Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme Başlıklı Tebliğin Müzakeresi", *Uluslararası Kıraat Sempozyumu Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* (İstanbul: DİB Yayınları, 2012), 441-445.

⁶ Benzer tespit ve sınırlamalar için bk. Başkan, "Bazı Tecvîd Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme," 417-418.

⁷ Benzer bir konu dâhilinde ön görülen aynı yöntem anlayışı ve bu çalışmaya aktarılmayan teknik detayları için bk. Başkan, "Bazı Tecvîd Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme," 418 vd.

tespitlere de yer verilecektir. Mevzubahis farklılıkların şu şekilde bir ayırım dâhilinde ele alınması konunun sonraki aşamaları için verimli bir tartışma çevresi sağlayacaktır: a. İlgili telaffuz biçimlerini/tecvîd kaidelerini ifade etmek üzere seçilen ıstılah/terim düzeyindeki farklılıklar, b. İlgili telaffuz biçimleriyle tilâvet edilmesi gereken farklı formları ifade etmek üzere yer verilen tanım ve tasnif biçimlerine dair farklılıklar, c. İlgili arızî sıfatların tatbiki esnasında dikkat edilmesi gereken (tutma süresi, dudak talimi vb.) birtakım hususiyetlere dair farklı tespit ve değerlendirmeler.

Şifâhi düzeydeki farklılıklara geçmeden yukarıda zikredilen her bir maddeyi detaylandırmak sonraki aşamalar için önem arz etmektedir.

1.1. İlgili Telaffuz Biçimlerini/Tecvîd Kaidelerini İfade Etmek Üzere Seçilen İstılah/Terim Düzeyindeki Farklılıklar

Son dönemlerde özellikle ülkemiz dâhilinde gerek sözlü gerekse yazılı olarak dile getirilen; bazı idğâm oluşumlarının, *teşdîd maa'l-gunne* ve *teşdîd bilâ gunne* terimleriyle ifade edilmesinin daha sağlıklı olacağı yönündeki tespit, terim düzeyinde zuhur eden farklılıklar meyanında zikredilmesi gereken diğer bir konu olarak takdim edilebilir.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla konu, alanında seçkin bir hocamız tarafından görsel ortamlarda mevcut olan tecvîd dersleri marifetiyle,⁸ yine sahanın önemli isimlerinden olan başka bir hocamız tarafından da 2012 yılında yayımlanan kitabının *İdgâm-ı Misleyn* bahsi vesilesiyle detaylandırılmaktadır.⁹

Buna göre bütün şeddeli oluşumlar öncelikle; *bizzat idğâm sebebiyle şeddeli okunanlar*, *lafzen ya da luğaten şeddeli/müşedded olup bundan dolayı şeddeli okunanlar* şeklinde bir üst ayırıma tabi tutulmalıdır. Bu temel ayırımdan hareketle, ilgili oluşumlar da kategorisine göre ya idğâm ya da teşdîd kavramları marifetiyle bir alt ayırıma daha tabi tutulmalı, oluşumlara özgü diğer ayrıntılar ise bu kategorilerin altında detaylandırılmalıdır.

Delil ve gerekçeleri açısından ilgili kavramsallaştırmaya daha yakından bakılırsa şu hususlara dikkat çekilmesi önem arz etmektedir:

İlgili sunumunda meseleyi edat olan *أَ* ile inlemek anlamında fiil olan *أَ* arasında yaptığı ayırımla da destekleyerek izah eden Fatih Çollak'ın; teşdîd terimini, luğaten müşedded olup hep bu şekilde kullanılan özellikle edat

⁸ Konunun bazı itirazlara cevap mahiyetinde delilleri ve referanslarıyla birlikte açıklıkla dile getirildiği ders kaydı için bk. Asıkyekini, "Teşdîd Meal Ğunne & Teşdîd Bilâ Ğunne - Fatih Çollak Hocaefendi", *Youtube* (16 Ekim 2012), 00:02:00-00:14:36.

⁹ İlgili bahis ve detaylar için bk. Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvîd Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 183-188; *teşdîd maa'l-ğunne* ve *teşdîd bilâ ğunne* terimlerinin daha doğru olacağına ilişkin tespit ve vurgu için ayrıca bk. Pakdil, *Ta'lim Tecvîd Kıraat*, 187.

düzeyindeki formlara hasrettiğini tespit etmek mümkündür. Bu meyanda mesela Fatıha Suresi 1. Ayet-i Kerime'sindeki ر ب kelimesindeki lafzen şeddeli olsa da ب harfi müdğam ve müdğamun fih'ine ayrılabilceği için (başka bir ifadeyle kelime müştak olduğu için) *idğâm-ı misleyn bilâ gunne*; ancak takib eden ayetlerdeki إياك kelimesindeki aslen şeddeli olan ي ise müdğam ve müdğamun fihine ayırlamayacağı için *teşdîd bilâ gunne* şeklinde isimlendirilmelidir. Başka bir ifadeyle bu edatları müdğam müdğamun fihine ayırma imkanı olmadığından, dolayısı ile de izhar ile okunma ihtimali bulunmadığından idğam kavramıyla isimlendirilme imkanı da söz konusu değildir.

Görüldüğü üzere Çollak'ın bu değerlendirmesinde temel ölçüt, şeddeli kelimenin luğaten müşedded bir kelime olup olmaması olarak öne çıkmaktadır. Bu izah ise; Muhammed Mekki Nasr el-Cüreysi'nin (öl. 1905) *Nihayetü'l-Kavli'l-Müfid fi 'İlmi't-Tecvid* isimli eserinin, *Mim-i Sâkine Hakkında Kelam* başlıklı 5. Faslı'nın Tetimme kısmında yer verilen şu ifadelerle dayandırılmakta, -tespit edebildiğimiz kadarıyla- konuya dair başka eser zikredilmemektedir¹⁰:

ثم اعلم أن التشديد لا يستلزم الإدغام ؛ إذ بعض الكلمات فيه تشديد وليس سببه الإدغام بل هو ثابت في أصل وضعه، نحو إن و كأن و لكن و أشباهها و لا أثر للغنة فيها في نقص التشديد ألته بل تشديدها مستكمل كما صرح به الرعاية¹¹

Fatih Çollak'ın konu dâhilindeki tespitleri ise şu şekilde özetlenebilir: “Luğaten şeddeli herhangi bir Kurânî kelime tecvid tahliline tabi tutulurken, *idğam* istilâhıyla değil ilgili kelimenin her daim şeddeli kullanıldığını ifade eden *teşdîd* terimiyle tanımlanmalıdır. Mesela ثم، أن، إن، vb. edatlar ilgili harflerin gunne sıfatı da gözetilerek *teşdîd maa'l-gunne*; اذني، حتى، إلا، إياك، vb. gibi gunnesiz telaffuz edilmesi gereken müşeddedler de *teşdîd bilâ gunne* şeklinde isimlendirilmelidir. Bu türden kelimelere *idğâm-ı misleyn maa'l-gunne* ya da *idğâm-ı misleyn bilâ gunne* demek doğru değildir.”¹²

Meseleyi hem yazılı hem de daha geniş bir izah çerçevesinde kaydeden Ramazan Pakdil ise konu bağlamında temel ölçü olarak şu tespitleri aktarmaktadır:

“Bütün şeddeli harfler idğâm-ı misleyn'den dolayı şeddeli değildir. Çünkü şeddeli bir harf, iki durumdan dolayı müşeddedir. Ya lafzen ve luğaten müşeddedir. أن، إن، ثم، ثم، إنا،

¹⁰ İlgili sunum ve tasrih için bk. Asıkyekini, “Teşdîd Meal Ğunne & Teşdîd Bilâ Ğunne - Fatih Çollak Hocaefendi”, 00:02:00-00:14:36.

¹¹ İfadeler için bk. Mekki Nasr el-Cüreysi, *Nihayetü'l-kavli'l-müfid fi 'İlmi't-tecvîd* (Kahire: Mektebetü's-Safa, 1999), 171.

¹² Bk. Asıkyekini, “Teşdîd Meal Ğunne & Teşdîd Bilâ Ğunne - Fatih Çollak Hocaefendi”, 00:06:00-00:16:34.

أَنَا، حَيِّي، كَلَّا، إِلَّا، لَمَّا gibi veya bir idğâm sonucu müşeddeddir. Bu da müdğâm ve müdğâmün fihi bir kelimedede olduğu zaman idğâm edilir ve şedde verilir. Örneğin، مَدَّ، مَرَّ، الْحَقُّ، رَبُّ، هَمَّ، تَمَّ، gibi kelimeleri gibi. Ancak bu türden kelimelerdeki idğâm, misliyyet sebebiyle olduğu gibi bazen de tekarrub (mahreç ve sıfatlarındaki yakınlık) sebebiyle de olabilir. مُدَّكَرٍ aslı: مِنْ مَّا مُدَّكَرٍ aslı مِنْ مَّا kelimelerinde olduğu gibi. Bu kelimelerin temel özellikleri semaî olarak Araplar'dan bu şekilde duyulagelen kelimeler olmalarıdır.¹³ Bu ayrıntı dikkate alınmazsa (müellif tarafından bu durum Arapça bilmemekten kaynaklanan bir nâkisa olarak hasır edilmektedir) o zaman (ilgili formların aralarındaki bu teknik ve yapısal ayırım gözetilmeksizin) hepsine idğâm-ı misleyn demek gerekir ki bu doğru değildir. Bu duruma düşmemek ve düşürmemek için müdğâm ve müdğâmün fihi bir kelimedede olup idğâm edilen, şeddelenen veya lafzen ve lügaten müşedded olanları idğâm-ı misleyn adı altında değil *müşedded* adı altında toplamak görüşü daha doğru gelmektedir.¹⁴

Pakdil, -ilgili bahse başlarken yer verdikleri kendi cümleleriyle çelişki arz ediyor gibi görünse de-¹⁵ bu değerlendirmelerini şu şekilde temellendiriyor: Kitabının genel yöntemine de uygun olarak Abdurrahman Gürses'in (öl. 1999); "şeddeli harflere, idğâm-ı misleyn dememek lazım, müşedded veya teşdîd denilebilir." şeklindeki mülahazalarına; son yüzyılda kaleme alınmış Türkçe Tecvîd kitaplarından biri olmanın ötesinde bazı tespit ve değerlendirmeleriyle dikkat çekmiş önemli bir eser olan bir telifin konu bağlamında yer verdiği bir değerlendirmeye¹⁶; *Mukaddime* şerhlerinden *er-Ravda*'da yer alan; "idğâm ancak iki kelimedede meydana gelir, bir kelimedede asla meydana gelmez" şeklindeki Hocamız'ın da tahsis etmek durumunda kaldığı aşırı genelleme içeren bir tespite¹⁷, kaynakların, idğâm-ı misleyn bahislerinde genellikle şeddeli olan kelimeleri örnek olarak vermekten kaçınmalarıdır.

Bu temellendirmeden hareketle konuyu şu şekilde özetlemek mümkündür: İster lafzen ve luğaten olsun ister idğâm sebebiyle olsun *müşedded* herhangi bir kelimenin tecvid açısından idğâm-ı misleyn olarak değerlendirilmesi çok doğru değildir. Bu türden kelimelerin müşedded ya da teşdîd kavramıyla tanımlanması

¹³ Pakdil, *Ta'lim Tecvîd Kıraat*, 184-186.

¹⁴ Pakdil, *Ta'lim Tecvîd Kıraat*, 183 vd.

¹⁵ Bu cümleler şu şekildedir: "İdğâm-ı misleyn bir kelimedede veya bir harfe de olabilir, ayrı kelimelerde de olabilir. (...) Bir kelimedede veya bir harfe olursa yine idğâm edilip şeddeli bir harf olarak okunduğu gibi, yazıya da şedde yazılır ve gözüktür." Bk. Pakdil, *Ta'lim Tecvîd Kıraat*, 184.

¹⁶ Bu değerlendirme şu şekildedir: İlgili eserde temel ölçüt, "idğâmın şartları, misliyyet (eşitlik), cinsiyyet (soydaşlık), kurbiyyet (yakınlık/yaklaşıklık) ve müdğâm ile müdğâmün fihin başka başka kelimelerde olmasıdır" şeklinde tespit edilmekte olup bu tespit "Nahivdeki idğâmlar ile tecvîddeki idğâmları birbirine karıştırmamalıdır. 'Nihâyetü'l-Kavl' adındaki şâheser kitabın 121. Sahifesine bakınız." şeklinde (29. dip.) teyid olunmaktadır. İlgili izah ve dipnot için bk. Sağman, *İlâveli-Yeni Sağman Tecvîdi*, 26.

¹⁷ Mahmûd Muhammed Abdü'l-Mün'im el-Abd, *er-Ravdatü'n-nediyyetü şerhu metni'l-Cezriyye* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2001), 77-78.

daha sağlıklıdır. Eğer müşedded harf م ve و ise buna *teşdid maa'l-gunne*, diğer harflerden birisi ise *teşdid bilâ gunne* denebilir.”¹⁸

Fatih Çollak ve Ramazan Pakdil'in benzer gerekçelerden hareketle kamuoyuna mal ettikleri bu değerlendirmelerin tahliline geçmeden, iki görüş arasında tespit olunması icap eden şu nüansa da dikkat çekilmelidir:

Fatih Çollak Hocamız tarafından sadece aslen ve luğâten müşedded olan kelimelerle sınırlandırılan terimlerin mefhumu, Ramazan Pakdil Hocamız tarafından “ister aslen ve luğâten olsun ister -lâm-ı tarifi idğâmı hariç- idğâm sebebiyle olsun *müşedded bütün kelimeler* olarak tespit edilmiş görünmektedir. Dolayısıyla Ramazan Pakdil tarafından *teşdid maa'l-gunne*, *teşdid bilâ gunne* terimleri; lâm-ı tarifi idğâmını ifade etmek üzere şeddeli olarak yazılan kelimeler hariç, Kur'an'da lafzen (ve luğâten) müşedded/şeddeli olarak yazılı olan bütün kelime ve edatları kapsayan çok daha geniş bir boyutta değerlendirilmektedir.

Kapsam farklılığı hariç iki görüş birlikte değerlendirildiğinde müzakereye temel teşkil edebilecek şu hususların dikkatlere arz edilmesi mümkündür:

Bu iki terim ve marifetleriyle yapılan yeni tasnif; tespit edebildiğimiz kadarıyla bu sarahatte ve bu içerikte ilk defa hocalarımız tarafından gündeme getirilmiş görünmektedirler. Yani klasik ya da modern başka tecvid eserlerinde bu istilâhlar ve bu istilâhlar marifetiyle yapılan mevzubahis kavramsal ayırma ve tasnife rastlanılamamıştır.

Mesele Fatih Çollak tarafından sarâhâten referans verilme suretiyle, Ramazan Pakdil tarafından da dolaylı olarak aynı kitâbî kaynaktan temellendirilmektedir. Şöyle ki Pakdil, ilgili konuya kitâbî referans bağlamında Ali Rıza Sağman'ın tecvid kitabına atıf yapmakta, Sağman da konu dâhilinde yer verdiği *müdğâm ve müdğamun fih ayrı ayrı kelimelerde olmak* şeklindeki tespitini temellendirme sadedinde Fatih Çollak tarafından sarahatle referans verilen kitabın aynı ifadelerine gönderme yapmaktadır.¹⁹ Binâenaleyh iki üstadımızın da bu kavramsallaştırmaya referans olmak üzere verdikleri kitâbî kaynak aynıdır. İlgili kaynakta ise *mîm-i sâkine* bahsinin sonunda yer verilen bu ifadeler nihâyete erdirilirken, *er-Ri'âye*'nin tasrih ettiği gibi şekilde bir atıfla konu önemli bir tecvid klasiğimiz olan Mekkî b. Ebû Tâlib'in telif ettiği ve kendinden sonraki tecvid literatürünü birebir etkilemiş *er-Ri'âye li Tecvîdî'l-Kırâe ve Tahkîk-i Lafzî't-Tilâve* adlı esere²⁰ irca edilmiş görünmektedir.²¹

¹⁸ İlgili alıntılar için bk. Pakdil, *Ta'lim Tecvîd Kıraat*, 183-187.

¹⁹ Bk. Sağman, *Sağman Tecvîdi*, 26, (29. dip.).

²⁰ Eser ve müellifinin tecvîd tarihindeki mevki ve önemi için bk. Tayyar Altukulaç, “Mekkî b. Ebû Tâlib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/575-576; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 474 vd.; Ömer Başkan, “Süregelen İki Tanımlama

İlm-i Tecvîd'in sonraki bütün külliyatına temel teşkil eden sahanın en önemli klasiklerinden biri olan *er-Ri'âye*'de *el-Müşeddedât* diye özel bir bahis²² vardır. Bu bâbda gerek müfred gerek se idgâm sebebiyle şeddeli olanlar olsun bütün şeddeli kelimeler özellikle telaffuza konu oluşları açısından detaylı bir analize ve tasnife tabi tutulmuşlardır. Özellikle ilk kategorinin kendi içindeki tasnifinde,

والمشددُ المفردُ يأتي على ضرب، منها ما هو مُشددٌ مفرد ليس أصله حرفين منفصلين في الوزن، إنما هو حرفٌ مشددٌ في الوزن يُشدد في اللفظ كما يُشدد في الوزن، وهذا تشديد بالغ، نحو: {مُبَيِّنَةٌ} و {عَلَّمَ} و {صَلَّى} و {إِنَّا} و {إِنَّكَ} و {أَعْجَبِي} وشبهه، وهو كثير، وإنما يأتي هذا في أكثر الكلام في عين الفعل. ومنه: ما أصله حرفان منفصلان في الوزن، وإنما يُشدد للإدغام، نحو: {مَيِّت}، {هَيِّن}، {لَيْن}، {سَيِّد}، وشبهه، وهو كثيرٌ أيضاً²³.

şeklindeki ayırımdan hocalarımızın yaptıklarına benzer bir tasnif yapıldığı düşünülebilir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin ne bu bâbındane de diğer kısımlarında “²⁴ ثم اعلم ان التشديد لا يستلزم الإدغام ” şeklindeki iki üstadımızın da kitabî referans olarak atıfta buldukları tespite temel teşkil edecek, bu ifadenin kaynağı olabilecek bir ifadeye rastlanulamamıştır. Keza *er-Ri'âye* bağlamında *teşdîd maa'l-gunne, teşdîd bilâ gunne* gibi bir kavramsallaştırma da yapılmamıştır. Ayrıca hem bu bâbın girişinde yer verilen, *هو المشدد المفرد: اعلم أن المشدد في القرآن كثير، وكل حرف مشدد قائم مقام حرفين في الوزن واللفظ الاول منهما ساكن والثاني متحرك، فيجب علي القارئ ان* ²⁵ şeklindeki tasrihten hem de aşağıda bu babdan seçilerek alıntılanan metinlerde yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere, *er-Ri'âye* müellifinin luğatındaki teşdîd; idgâm ile telaffuzu gerektiren bütün formları kapsayan bir mefhuma/içeriğe sahip görünmektedir. Yani metindeki açık pek çok atıftan hareketle bu bâbtan, el-Cüreysî'nin cümlesine bir referans bulabilme imkanı görünmemektedir. Şimdi bu ifadeleri sırasıyla verelim:

Aşağıda vereceğimiz ilk alıntıda da görüleceği üzere ilgili bahiste *müşedded râ* harfinin telaffuz hususiyetleri tartışılmaktadır. Konumuz açısından dikkat çeken yön ise; ذرّية kelimesinin örnekliğinde şeddeli ra harfinde yani lafzân müşedded bir harfte idgâmın varlığından açıklıkla bahsedilmesidir.

ve Tasnif Problemi Üzerine: el-İhfâ mı? el-İhfâü'l-Lisânî mi?, el-İzhâr mı?, el-İzhârü'l-Lisânî mi?", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11 (2007), 115 vd.

²¹ İlgili atf için bk. Nasr el-Cüreysi, *Nihayetü'l-kavli'l-müfid*, 171.

²² Bu bahis için bk. Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el Kaysî, *er-Ri'âye li tecvîd-i-kirâe ve tahkik-i lafzî't-tilâve*, thk. Ahmed Hasen Ferhat (Umman: Dâru Ammâr, 1996), 245 vd.

²³ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 245-246.

²⁴ Nasr el-Cüreysi, *Nihayetü'l-kavli'l-müfid fi 'ilmi't-tecvîd*, 171.

²⁵ İlgili ifade için bk. Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 245.

و يكون تشديد الراء في ذلك أبين من غيرها, ليتمكن إخفاء التكرير فيها. فهي في التشديد أمكن, لاجتماع إدغام وإخفاء في حرف واحد, و ذلك أمر يتقارب في التشديد و لا يتباين كل التباين. فإذا قلت: ذرّية, فتشديد الراء و الياء بالغ مستوا الا أن الراء أمكن قليلا لأجل إخفاء التكرير فيها.²⁶

Sırasıyla dipnotta refere edeceğimiz bazı müşedded formların telaffuz hususiyetlerini konu edinen iki ayrı başlık alıntıda²⁷ serdedilen örneklerden hareketle *er-Ri'âye* sahibinin, müşedded ya da teşdîd kavramlarıyla diğer idğam oluşumlarını dışarıda tutan bir mefhumu kastetmediğini açıklıkla tespit etmek mümkündür. Nitekim ilgili alıntılarda da net olarak görüleceği üzere; bugün itibariyle literatürde *idğâm-ı misleyñ ma'al gunne* ya da *idğâm-ı misleyñ bilâ gunne* şeklinde ifadesini bulan ilgili formlar (misil harfler aynı ya da ayrı kelimelerde yan yana gelmiş olsun fark gözetilmeksizin) daha da ötesi bugün itibariyle literatürde ihtilaf edilmeksizin *idğâm-ı maa'l-gunne* diye ifade edilen formlar ayırım gözetilmeksizin teşdîd kavramıyla ifade olunmaktadır.

Yer vereceğimiz son alıntı ise konumuza önemli bir istikamet belirleyecek izahatın yanı sıra özellikle pek çok kaynağımızın sessiz kaldığı iki kelimeyi de ele alması hasebiyle ayrı bir önem arz etmektedir. Kastedilen iki kelime Lafzatullah ve اللّٰذِي ismi mevsûlü olup görüleceği üzere bu müşedded iki kelimedede de ilgili harflerin idğamından açıklıkla bahsedilmektedir. İlgili ifadeler şu şekildedir:

و منه ما يكون المشدد لأول من آخر كلمة في الوزن حرفان أصليان والمشدد الثاني من أول كلمة أخرى أصله أيضا حرفان: الأول زائد و الثاني أصلي أدغم أحدهما في الآخر نحو: "ما يود الذين", "و" "من يتول الله", "و" "ولعل الله" و شبهه كثير...²⁸

Keza mevzubahis kavramsallaştırma sadedinde kitâbî dayanak olarak referans verilen el-Cüreyşi'nin telifinde ilgili ifadelerden iki sahife evvelinde önemli bir müellif olan Mar'aşî'den (öl. 1150/1732) aktararak²⁹ yer verdiği şu tespitler ise bu referansı daha da tartışmalı hale getirebilecek bir içeriğe sahiptir. İlgili ifadeler aynen şu şekildedir:

والثاني: الإدغام بغنة عند ميم مثلها وجوبًا سواء كانت الأولى مقلوبة من النون الساكنة أو التنوين نحو "مَنْ مَاءٌ مَهِينٌ" وقد سبق بيانه، أو أصلية نحو "خلق لكم ما في الأرض" و "أم من أسس" و يطلق ذلك في كل ميم مشددة نحو قوله دمر و

²⁶ Alıntı için bk. Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 248.

²⁷ Şu girizgahla başlayan ilgili alıntılar için bk. Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 252-253.

"و قد تأتي الثلاث المشدّدات المتواليات من أربع كلمات, و تشديدهن كلهن متوسط للغة الظاهرة التي مع كل مشدد منهن. و ذلك قوله تعالى: "و على أمم ممن معك", فهذه ثلاثة أحرف مشدّدات متواليات تشديدهن تشديد متوسط لأن مع كل واحد غنة ظاهرة (...). " إذا وقع التشديد في حرفي العلة و هما الياء والواو و يجب على القارئ أن يظهر التشديد إظهارا بينا بخلاف غيرها من الحروف (...). نحو قوله تعالى: "ذلك بما عصوا وكانوا" و "واتقوا و آمنوا" و ما كان من كلمة نحو: "عدو", و "ولي" و "غني" (...).

²⁸ İlgili alıntı için bk. Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 248.

²⁹ İlgili tespitlerin Mar'aşî'nin telifindeki yeri ve konuyu idğam kavramı bağlamında ele alış için bk. Saçaklızade Muhammed b. Ebu Bekr el-Mar'aşî, *Cühdü'l-mukill*, thk. Salim Kadduri'l-Hamed (Umman: Daru Ammar, 2008), 206.

يعمر و يلزم أن يأتي بكمال التشديد و إظهار الغنة في ذلك لأن الغنة عندهم للمدغم فيه فلا فرق عندهم بين من و أم من
اه. مرعشي.³⁰

Takdir edileceği üzere bu ifadelerle; ister ayrı ayrı kelimelerde olsun isterse tek kelimedede *lafzen* ya da *lügaten müşedded* bir mîm olsun aralarında hiçbir fark gözetilmeksizin ilgili harflerin *gunne* ile yapılması gereken *idğam* konu edilmektedir.

Ramazan Pakdil'in konu bağlamında müstakil olarak ileri sürdüğü bir diğer kitabî delili teşkil eden *er-Ravda'* da yer verilen ifadelerin yer aldığı pasaj ise şu şekildedir:

قوله: (وأدغم) هنا بدأ في الحكم الثاني وهو الإدغام، وهو لغة: الإدخال تقول أدغمت اللجام في فم الفرس أي أدخلته فيه.
واصطلاحاً: أنه عند التقاء حرفين الأول منهما ساكن والثاني متحرك فإننا نحذف الأول لفظاً ونطقاً بالثاني مشدداً.
والإدغام نوعان: الأول: الإدغام الكامل، وهو الإدغام بدون غنة وهو يكون مع حرفي اللام والراء، ويتضح ذلك في قوله:
(في اللام والراء). والثاني: الإدغام الناقص، وهو الإدغام بغنة، ويكون مع حروف كلمة (يومن) ، ويتضح ذلك من قوله:
(وأدغم بغنة في يومن). واعلم أن الإدغام لا يحدث إلا في كلمتين، أي لا يحدث في كلمة واحدة أبداً. واعلم أيضاً أن
النون الساكنة لا تأتي في كلمة واحدة وبعدها حرف من حروف كلمة (يومن) إلا في أربع كلمات فقط في القرآن الكريم³¹

Bu tespitler; aşağıda yer verdiğimiz başlangıç ifadelerinden de³² anlaşılacağı üzere İmam Cezerî'nin; *izhar, idğam bilâ gunne, idğam maa'l-gunne* ve *izhâr-ı kelime-i vahde* konularına temas ettiği iki beytinin³³ şerhi sadedinde yer verilen izahattır.³⁴

Pakdil'in referans olarak verdiği "idğam asla tek kelimedede meydana gelmez" mealindeki kısım, konunun bütünlüğü içinde bakılırsa idğam ma'al-gunnenin anlatıldığı bölümün içinde yer almaktadır. Eğer ibare konu bütünlüğü içinde ele alınırsa cümleden mutlak anlamda idğamın değil idğam maa'l-gunnenin maksûd olduğu açıktır. Çünkü ilgili ifadenin hemen akabinde *nûn-i sâkinenin* بنو harflerinden birisiyle birlikte tek kelimedede yan yana gelmesi durumunda asla idğam edilemeyeceği, bu durumun vaki olduğu Kur'an'daki dört kelimenin izhar ile okunmasının gereği vurgulanmaktadır. İlgili ifadeler,³⁵ konu bütünlüğü içinde şu şekildedir:

³⁰ İlgili ifadeler için bk. Nasr el-Cüreyisi, *Nihayetü'l-kavli'l-müfid*, 169.

³¹ Bk. Abdü'l-Mün'im el-Abd, *er-Ravdatü'n-nediyye*, 77-78.

³² İlgili ifadeler şu şekildedir: الإظهار والإدغام: البينين يوضح الناظم حكمين: bk. el-Abd, *er-Ravdatü'n-nediyye*, 76.

³³ Beyitler şu şekildedir: وَأَدْغَمْنَ بَغْنَةً فِي يَوْمِمْ ... إِلَّا بِكَلِمَةٍ كَذُنْبًا عَنُوتُوا فَعِنْدَ حَرْفِ الْحَلْقِ أَطْهَرُ وَأَدْغَمَ ... فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ لَا بَغْنَةً لَزِمَ

³⁴ Bu izahat için bk. Abdü'l-Mün'im el-Abd, *er-Ravdatü'n-nediyye şerhu metni'l-Cezeriyye*, 77-78.

³⁵ Bk. el-Abd, *er-Ravdatü'n-nediyye*, 77-78.

والإدغام نوعان: الأول: الإدغام الكامل، وهو الإدغام بدون غنة وهو يكون مع حرفي اللام والراء، ويتضح ذلك في قوله: (في اللام والراء). والثاني: الإدغام الناقص، وهو الإدغام بغنة، ويكون مع حروف كلمة (يومن) (1)، ويتضح ذلك من قوله: (وأدغم بغنة في يومن). واعلم أن الإدغام لا يحدث إلا في كلمتين، أي لا يحدث في كلمة واحدة أبدًا. واعلم أيضًا أن النون الساكنة لا تأتي في كلمة واحدة وبعدها حرف من حروف كلمة (يومن) إلا في أربع كلمات فقط في القرآن الكريم وهي: (ذُنْبًا - صُنُونًا - قُنُونًا - بُنْيَانًا)، ويجب الإظهار في هذه الكلمات الأربعة، وأشار إلى ذلك بقوله: (إلا بكلمة كدنيا عنونوا).

Bizi bu şekilde düşünmeye, ibareyi bu şekilde anlamaya iten bir diğer sebep de; müellifin aynı cümle kalıbını bir önceki izhar bahsinde de benzer bir vurguyla kullanmış olmasıdır. İlgili ibare³⁶ şu şekildedir:

ومن أمثلة الإظهار مع التنوين (ولا يحدث إلا في كلمتين لأن التنوين لا يكون إلا في آخر الكلمة) مثل: عذابٌ أليمٌ، سلامٌ هي، حكيمٌ عليمٌ، غفورٌ حلِيمٌ، وربُّ غفورٌ، عليمًا خبيرًا.

İdğâm Şemsiyye ve İzhâr-ı Kameriyye terimleri yerine, *Lâm-ı Tarifin İdğâmı* ve *Lâm-ı Tarifin İzhârı* istilahlarının Kullanılması: Bu teklif de; ilgili kavramların eskilerine nazaran pratik yarar açısından daha verimli ve anlaşılabilir oldukları gerekçesiyle Fatih Çollak tarafından gündeme getirilen bir öneridir.³⁷ İlk bakışta teklif olunan istilahlar, diğerlerine nazaran daha anlaşılabilir gözükmektedirler. Keza lâmu tarife vurgu yapması açısından özellikle ilgili idğâm formunun (idğâm-ı şemsiyyenin) *idğâm-ı misleyn*le karıştırılma gibi sürekli karşılaşılan bir sorunun çözümü bağlamında da kısmen katkı sağlayabilecek bir teklif olarak değerlendirilebilir.

Ne var ki ilgili tanımlamalardan hareketle *lâm-ı tarifin idğâmı* istilahının *idğâm-ı şemsiyye ma'al gunne*, *idğâm-ı şemsiyye bilâ gunne* şeklindeki, farklı telaffuz hükümlerini de ima eden ayırımı nasıl sağlayacağı hususu muallak görünmektedir.

Tenvin ya da nûn-i sâkineden sonra ب harfinin gelmesi durumunda ortaya çıkan arzi sıfatın; klasik ya da modern, Arapça ya da Türkçe pek çok eserde الإقلاب terimiyle ifade olunmasına rağmen bazı eserlerde bu isimlendirmenin sahih olmadığı belli bir tarihten önceki kaynaklarda yer aldığı üzere القلب teriminin dil açısından daha fasih olduğu ve bu şekilde kullanılması gerektiği yönündeki tespit değerlendirilmeye alınabilir.³⁸

³⁶ İbare için bk. el-Abd, *er-Ravdatü'n-nediyye*, 77.

³⁷ Bu teklif ve gerekçeleri için bk. Asikyekini, "Lâmı Tarifin İdğâmı ve İzhârı - Fatih Çollak" *Youtube* (21 Eylül 2012), 00:00:00-00:07:12.

³⁸ Bu tartışma için mesela bk. Husnî Şeyh Osmân, *Hakku't-tilâveh* (Cidde: Dâru'l-Minâre, 1998), 216 (3/11. Dip.); ilgili eser 2005 yılında Yavuz Fırat tarafından dilimize de çevrilmiştir. Bk. Husnî Şeyh Osman, *Güzel Kur'an Okuma*, çev. Yavuz Fırat (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 208 (4. dip.); el-İklâb ifadesinin fasih

Doğrusu kadim kaynaklarımızın çoğunlukla kullanmayı tercih ettikleri terim *el-Kalb* olarak görünmektedir. Her ne kadar الإقلاب teriminin, meçhul muzari kipinde fiil olarak kullanılıp mastarının zikredilmemiş olmasından, bir kısmında da mefhumun الإبدال kavramı tercih edilerek³⁹ tasnif edilmesinden dolayı kadim kaynaklarımızdaki standart kullanımın ne olduğunu tespit etmek zor görünmektedir. Bununla birlikte bazı modern eserlerde fasih olmadığı yönünde ısrarla eleştirilen الإقلاب teriminin ise; hem İbnü'l Cezerî (öl. 831/1429) gibi sahanın oldukça mühim isimlerinden birinin tecvide dair eserinde, hem de modern dönemde kıraat ve tecvid literatürünün önemli teliflerinde açıklıkla kullanılmış olması⁴⁰ bu tespit sadedinde câlib-i dikkat bir durum olarak aktarılmalıdır.

Istilah düzeyinde tespit olunan bu farklılıklardan sonra tasnifimize uygun olarak bazı tecvid kaidelerinin tanım ve bu tanım kapsamına giren farklı formların/oluşum biçimlerinin tasnif biçimlerine dair farklılıklara geçilebilir.

1.2. İlgili Tecvîd Kaidelerinin Tanımı ve Bu Tanım Kapsamına Giren Farklı Formların Tasnif Biçimlerine Dair Farklılıklar

el-İhfâ bağlamında müşahede olunan tanım ve tasnif farklılıkları: *el-İhfâ*'ya dair ma'alesef özellikle Türkçe yazılmış tecvid literatüründe yanlış bir algıya sebebiyet veren bir tanım ve tasnif karmaşası söz konusudur. Daha önce yaptığımız bir çalışmada da bütün sebep ve sonuçları ile ortaya koymaya çalıştığımız bu durumun temelde ilgili telaffuz biçiminin *nûn-i sâkine ve tenvîn'in hükümleri* üst başlığıyla sınırlandırılması sonucu tezahür eden kadim bir tasnif problemi kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Bu problemi burada enine boyuna tartışmak makalenin sınırlarını bir hayli zorlayacağından ilgili detayı bahsedilen makaleye⁴¹ havale ederek ulaştığımız şu sonuç ve teklifleri arz etmek yerinde olacaktır:

el-İhfâ'ya dair ma'alesef özellikle Türkçe yazılmış tecvid literatüründe yanlış bir algıya sebebiyet veren, aslında tanım olmadığı halde tanım yerine geçmiş kalıp bir ifade vardır: "Tenvîn ve sakin nûndan sonra şu 15 ihfâ harfinden birisi gelirse

bir kullanım olmadığını, doğru/fasih olan kullanımın "kalb" olması gerektiğini dile getiren benzer bir tespit için ayrıca bk. Kenzu Kalbi, "13 أحكام النون الساكنة (الإقلاب)", *Youtube* (30 Temmuz 2010), 00:11:00-00:14:29; aynı vurgu için bk. Almoniba, "باب النون و الميم المشددين والميم الساكنة", *Youtube* (11 Nisan 2011), 00:07:00-00:48:45.

³⁹ Mesela bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 266.

⁴⁰ Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *et-Temhid fi ilmi't-tecvîd*, thk. Ali Huseyn el-Bevvab (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1985), 157; İbnü'l-Cezerî merhum aynı kavramı aynı telifinin başka bahsinde "Kalb" mastarıyla da isimlendirmektedir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid fi Ilmi't-Tecvîd*, 70; ayrıca bk. Çânim Kaddûrî el-Hamed, *l'Imi't-tecvîd dirase savtiyye müyessera* (Umman: Dâr-u Ammâr, 2005), 118; benzer bir kullanım için ayrıca bk. Atıyye Kabil Nasr, *Çayetü'l-mürîd fi ilmi't-tecvîd* (Riyâd: 1412), 50, 61 vd.

⁴¹ İlgili makale için bk. Başkan, "Süregelen İki Tanımlama ve Tasnif Problemi Üzerine", 103-134.

ihfâ olur.”⁴² Hâlbuki bu durumda ihfâ ile telaffuz edilmesi gereken bir dil ihfâsı/el-ihfâu'l-lisâni oluşumu meydana gelir. Yani el-İhfâ sadece nûn-i sâkine ile kayıtlanamayacak evsafa ârızî bir sıfattır. Daha açık bir ifadeyle, belli durumlarda varlık kazanan bir ses keyfiyetidir ve Arapça'ya dolayısıyla Kur'an tilâvetine özgü bir telaffuz biçimidir. Tıpkı *el-İdgâm, el-İzhâr, el-Kalkale*, vs. gibi. Belli durumdaki nûn-i sâkine ise bu özel telaffuz biçimi ile seslendirilmesi gereken formlardan sadece bir tanesinin unsurudur ve bu formdaki ihfâ telaffuzunda dilin şekli birebir belirleyici olduğu için süreç içerisinde literatür zaten bu formun öz tanımını *el-İhfâu'l-Lisâni* şeklinde tespit etmiş ve kullanagelmıştır. Malum olduğu üzere bu telaffuz biçimiyle telaffuz edilmesi gereken başka formlar da vardır. Ne var ki yine literatürde devam edegelen tanımlama problemlerinden dolayı el-İhfâ; nûn-i sâkinenin ihfasına hasredilmiş, *ihfâ* ile okunması gereken diğer formlar ise -uzun uzadıya nûn-i sâkinenin ihfası, *el-İhfâ* olarak anlatıldıktan sonra⁴³ *ihfânın çeşitleri* şeklinde anlamsızlaşan bir başlık altında yeniden sıralanmış ve günümüzdeki durum da bu şekilde devam etmektedir.⁴⁴

Hâlbuki mevzubahis telaffuz biçimleri kıraat ilmine özgü gözüken harf sistematiği temelinde değil, tecvid literatürüne özgü kavram merkezli bir yaklaşımla ele alınmalıdır.⁴⁵ Yani konu nûn-i sâkineden bağımsız *el-İhfâ* üst başlığı altında sunulmalı, bu kavramın ifade ettiği telaffuz biçimi tanımlandıktan sonra *el-ihfâ* ile telaffuz edilmesi gereken farklı formların tasnifine geçilmelidir. Aksi

⁴² Mesela İlahiyat fakültelerimizde yıllardır ders kitabı olarak okutulan ve de kendisinden sonra yazılan benzeri pek çok kitaba temel teşkil eden çok önemli bir eserde; “nûn-i sâkine ve tenvîn'in hükümleri” üst başlığı altında sırası gelince yer verilen el-İhfâ ve teknik tanımının hemen akabinde bahsettiğimiz tanım koyu harflerle şu şekilde yer almaktadır: “İhfâ, ihfâ harflerinden önce gelen tenvîn veya sâkin nûn'u izhâr ile idgâm arasında, şeddeden uzak, ğunnenin bâki kalmasıyla okumaya denir.” Bk. İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri Mufassal Tecvîd* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 305; benzer durum için bk. Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvîdi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 87 vd.; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 163.

⁴³ Mesela bk. Sayın İsmail Karaçam üstadımız “Tenvin ve Sakin Nûnun Hükümleri” üst başlığı altında 4. Sırada saydığı el-İhfâ telaffuzunu, istilâhî tanımını vererek tanımladıktan sonra ma'alesef biraz önce değindiğimiz ve asıl problemi teşkil eden tarifi vurgular. Akabinde tamamen bu ikinci tarifte bahis konusu edilen nûn-i sâkinenin ihfâsı olarak özelleştirdiği ihfânın şartları, harfleri, temel nitelikleri, sebebi, yapılışı, yapılırken dikkat edilmesi gereken hususları uzun uzadıya ele aldıktan sonra ihfânın çeşitleri başlığını atar ve bu başlık altında buraya kadar uzun uzadıya anlattığı ihfâyâ bir çeşit olarak yeniden yer verir. Bu anlatım ve detayları için bk. Karaçam, *Mufassal Tecvîd*, 305-308; İhfânın çeşitleri şeklindeki başlık ve içeriği için bk. 309.

⁴⁴ Son dönemde yayımlanan özellikle de Türkçe kitâbîyattaki durum için mesela bk. Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstilahları* (İstanbul: İfav Yay., 2013) 72; Nurettin Başyığıt, *Tecvîd Ta'lim ve Tashî-hi Hurûf* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 72-73; Ömer Kara, *Tecvîd Kur'an Okuma Kâideleri* (İstanbul: İFAV yayınları, 2016), 102-103; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, 165-167; konuyu bahsedilen ilm-i tecvîde özgü kavram merkezli bir yaklaşımla ele alan bir sunum için ayrıca bk. Alican Dağdeviren, *Kur'an Okuma Sanatı Tecvîd* (Sakarya: Beşiz Yayınları, 2016), 107 vd.

⁴⁵ Bu tespit ve teklif için bk. Başkan, “Süregelen İki Tanımlama ve Tasnif Problemi Üzerine”, 129 vd.

takdirde bahsedilen tanım ve tasnif probleminin çözümü mümkün görünmemektedir.

el-İdgâm bağlamında müşahede olunan tanım ve tasnif farklılıkları: *el-İdgâm* kavramına gelince tanım düzeyinde herhangi bir probleme rastlanılmamakla birlikte yine özellikle Türkçe literatürde yer alan *İdgâmın Çeşitleri* başlığı altında görülen ve ciddi bir karmaşa arz ettiğini düşündüğümüz tasnif probleminin ilgililerin dikkatine sunulması önem arz etmektedir.

Bu karmaşık tasnifin iki sebepten dolayı baş gösterdiği düşünülebilir. Birincisi bir önceki bahiste de gündeme getirilen, temelde kıraat ilmine özgü harf merkezli yaklaşımın bir sonucu olarak, aslında *el-İdgâm* üst başlığı altında değerlendirilmesi gereken formlardan bir kısmının; *nûn-i sâkine*, *mîm-i sâkine* ve *lâm-ı tarif*'in hükümleri şeklinde yer alan farklı başlıklar altına dağıtılmış olmasıdır. İkincisi ve daha önemli olanı ise *idgâm* telaffuzunun, kıraat ilmi açısından muhakkak nazara alınması gereken ancak tecvid ilmine konu olan formları aşan birtakım hususiyetlerinin de tasnifte zikredilme zaruretidir.

Şöyle ki; herhangi bir *idgâm* telaffuzu, o *idgâm* formunu teşkil eden harflere yani *müddgâm* ve *müddgâmın fih* hususiyetlerine göre bazen %100 tahakkuk ederken, bazen %100 tahakkuk etmemektedir. Keza kıraat imamlarından özellikle Ebû Amr'dan (öl. 154/771) nakledilen *idgâma* konu harfler ve *idgâmın* gerçekleşmesini sağlayan şartlar noktasındaki kıraat farklılıkları da *idgâmın çeşitlerine* yönelik tasnif çerçevesini genişleten ve dahi zorlaştıran sebepler olarak tespit edilebilir.

Bu geniş çerçeveyi tasnif zorluğundan olsa gerek özellikle ilahiyat fakültelerinde okutulan ve mevkileri gereği bu detaya yer vermek durumunda olan tecvid eserlerinde genellikle şu şekilde bir dağılım görülmektedir: a. *İdgâmın Tarifi*, b. *İdgâmın Rükünleri*, c. *İdgâmın Şartları*, d. *İdgâm Yapmanın Sebebi*, e. *Yapılışı* Bakımından *İdgâmlar*, f. *İdgâmın Kısımları*. Daha sonra ise *İdgâmın çeşitleri* şeklinde bir başlık atılıp; *İdgâm-ı misleyn*, *İdgâm-ı Mütecâniseyn*, *İdgâm-ı Mütekâribeyn*⁴⁶ şeklinde üçlü bir tasnife tabi tutulmaktadır.

Görüldüğü üzere bir tasnif karmaşası olmanın ötesinde bu tasnifte olması gereken üç *idgâm* formu da başka başlıklar altında ele alındığından tasnife hiç yansımamıştır. Meselenin bütüncül bir şekilde kavranılmasına da engel olan bu sorunun çözümü, tecvid literatürünün kavram merkezli bir tasnif sistemiyle yeniden ele alınmasıdır. Bir sonraki başlık altında *idgâma* dair bir tablo vasıtasıyla bir örnek ve aynı zamanda öneri sunmak istiyoruz.

⁴⁶ Mevzubahis karmaşık tasnif için mesela bk. Başyigit, *Tecvid*, 78-86; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 175-191; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 231-241; Karaçam, *Mufassal Tecvid*, 283 vd.; Dağdeviren, *Kur'an Okuma Sanatı*, 95 vd.; konuyu bahsedilen ilm-i tecvide özgü kavram merkezli bir yaklaşımla ele alan bir sunum için ayrıca bk. Kara, *Tecvid*, 114-120.

İdgâm çeşitlerini şu üç şekilde tasnif etmek mümkündür: a. Oluşumdaki harflerin / müdgâm ve müdgâmün fihin mahrec ve sıfat hususiyetlerine göre idgâm çeşitleri, b. Telaffuzu itibariyle idgâmın %100 gerçekleşip gerçekleşmemesi açısından idgâm çeşitleri, c. Kıraat imamlarının bakış açısına göre idgâm çeşitleri. Bu ayırım sayesinde herhangi bir idgâm formunun, aynı anda bu üç açıdan da değerlendirilip çeşidinin buna göre belirlenmesi çok daha kolay ve anlaşılır olacağı aşikardır. Mesela لَمْ يُعْتَلْ lafz-ı celilinde; oluşumdaki harfler açısından idgâm ma'al gunne, idgâmın %100 gerçekleşip gerçekleşmemesi açısından nakıs bir idgâm, kıraat imamlarımızın bakış açısına göre de *idgâm-ı sâğîr* (küçük idgâm) şeklinde bütün hususiyetlerini tavsif edebilen bir tanımlaması yapılabilir. Yani bu örnek özelinde de olduğu üzere; *Küçük, nakıs bir idgâm maa'l-gunne* tespiti çok daha kolay ve anlaşılır bir şekilde ifade edilebilir.

Tecvid ilmine konu telaffuz hususiyetlerinin literatürdeki tanım ve tasnif düzeylerinde tespit edilebilen problemleri yaklaşımlara işaret edildikten sonra, yine farklı değerlendirmelere konu olan başka bir alt başlığa *ilgili tecvid kaidelerinin tilavetleri esnasında dikkat edilmesi gereken hususlara* dair ihtilaflara geçebiliriz.

1.3. İlgili Tecvîd Kaidelerinin Tatbiki Esnasında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlara İlişkin Farklılıklar

Özellikle Türkçe tecvid kitaplarından aşına olduğumuz, her konu bitiminde son başlık olarak yer verilen *ilgili tecvid kaidelerinin tatbiki esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar* ayırımı, aslında klasik tecvid kitaplarımızda da ısrarla dikkat çekilen önemli uygulama ölçülerini içeren bir muhteviyata sahiptir. Ne var ki bu ölçüler ifade edilirken kullanılan kalıplar, telaffuz süreleri ve benzerini konu edinen tespit ve değerlendirmeler bağlamında da farklılıklar söz konusudur. Klasik kaynaklarımız genellikle belli bir şekil ve süre tespiti yapmak yerine ilgili tatbikin asli hususiyetlerinin fem-i muhsinden öğrenilmesi gereğine dikkat çekerken, günümüze yakın ya da günümüzde yazılmış kaynaklar ise ilgili telaffuzun şekli birtakım hususiyetlerine ve telaffuz sürelerine yönelik net birtakım ölçülere yer vermektedirler. Mesela literatürde sıklıkla müşahede edilen *tutma süresi, dudak talimi* ve diğerlerinin bu amaçla istihdam edilen kavramlar oldukları söylenebilir. Kanaatimizce bu ölçülerin özellikle çağdaş literatürde zikredilmesinin sebebi ise hocadan ziyade daha çok ders kitabına, yazılı kaynaklara dayalı bir öğretimin giderek hâkim olduğu modern dönemde, bu anlamda beliren ihtiyaca cevap verebilme kaygısıdır. Ne var ki bu alanda da çoğu zaman nüans düzeyinde kalsalar da ihtilafa medar olan birtakım farklılıklar malumdur. Özellikle ülkemizde daha çok dikkat çeken ve son zamanlarda tartışma konusu da olmaya başlayan farklılık, ilgili telaffuzları tatbik ederken dudakların şeklinin nasıl olması gerektiğine dair olanıdır.

Her dilde olduğu gibi Araça'da da telaffuz esnasındaki dudak şekline dahi sirayet eden bir takım fonetik hususiyetler tabii bir durumdur. Söz konusu şekil tam anlamıyla sağlanamadıkça çoğu zaman ilgili ses de tam anlamıyla telaffuza yansımaz. Mesela Arapçaya özgü *vâv* ve *ötre harekenin* seslendirilmesi bu durumun açık iki örneği olarak takdim edilebilir. Mesela klasik kaynaklarımızda bu ses çıkartılırken dudak şekline açık bir atıf yoktur belki ama ötre sesinin *vâv* sesini temele alan bir ses doğrultusu olduğuna dair izah hemen hemen bütün kitaplarımızda mevcuttur.⁴⁷ Mesela üstün ya da esre sesinin telaffuzu esnasında dudakların yeterince açılması gereği, tefhim ile okunması gereken harflerde bu açıklığın daha da artırılması yönündeki uyarılar eskiden beri literatürümüzde mevcut uyarılardır.⁴⁸ Keza kalkale harflerinin telaffuzunda dikkat edilmesi gereken inceliklere dair atıflar, yine med harflerinin başka bir ifade ile uzatma seslerinin mâ kablihindeki/öncesindeki harf kalınsa, kalın ince ise ince bir sesle icrâ edilmesi yönündeki ikazlar⁴⁹ hep bu fonetik hususiyetlere dair uyarılardır. Bu açıdan belli durumlarda bir harfi telaffuz ederken dudak talimi, tutma süresi vb. gibi tabii/doğal olan bir takım seslendirme hususiyetlerinin olamayacağını düşünmek her dilin kendine özgü telaffuz karakterini inkâr etmektir. Binaenaleyh birtakım farklılıklara konu olsa da bu yöndeki net ölçülerin literatürde yer alması özellikle günümüzde bir gereklilik olarak kaydedilmelidir. Kadim literatürde yer verilmemesine rağmen modern dönemde telif edilen bazı eserlerde bu konuya detayıyla yer verilmiş olmasını bu kaygıyla ilişkilendirmek olasıdır. Konu bağlamında ilk kez bu kadar açık ve detaylı bir şekilde tanım ve tasnife yer veren eser tespit edilebildiği kadarıyla Ali Rıza Sağman (öl. 1964) tarafından kaleme alınmış ve 1950'li yıllarda yayımlanmış tecvid kitabı olarak görünmektedir. Bilahare bu telifi temel almakla birlikte konuyu daha sistematik bir surette okuyucularıyla buluşturan önemli ve yaygın bazı eserler vesilesiyle olsa gerek⁵⁰ ilgili kaideler özellikle ülkemizde tilâvet düzeyine de belli oranda yansıyan bir boyut kazanmışlardır. Bazı uzmanlar konu bağlamında genelde sessiz kalmayı tercih etmelerine rağmen İsmail Bayrı'nın (öl. 1972) gözü görmediği için elindeki büyüteçle de olsa öğrencilerinin talimi esnasında dudak talimine dikkat ettiğine dair beyanı, uzmanların şifâhî düzeyde de bu tür hususları önemsediklerine ilişkin bir husus olarak zikredilebilir.⁵¹

⁴⁷ Mesela bk. Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Ri'âye*, 99.

⁴⁸ Mesela bir örnek uyarı için bk. Birgîvî Mehmet Efendi, "Dürr-i Yetim", *Resâil fi 'ilmi't-tecvîd* (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts), 1/8.

⁴⁹ "Be" harfinin kalkalesi ve kendisinden sonra harf-i med olan elifin gelmesi durumlarındaki telaffuz hususiyetlerine ilişkin örnek uyarılar için meslea bk. İbnü'l Cezerî, *et-Temhîd*, 118, ayrıca bk. Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Ri'âye*, 171, 173.

⁵⁰ Mesela bk. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 327 vd.; Başyığıt, *Tecvid*, 137 vd.; Dağdeviren, *Tecvid*, 177 vd.; Pakdil, *Talim Tecvid ve Kıraat*, 107 vd.

⁵¹ Benzer anekdotlar ve konu özelinde müstakil bir değerlendirme için ayrıca bk. Pakdil, *Talim Tecvid ve Kıraat*, 120-131.

Söz konusu kaidelere göre bütün idgâm oluşumlarında dudaklar *müdğamun fih'*in yani oluşumdaki ikinci harfin harekesine göre, hareketin ihfası hariç her iki ihfâ çeşidinde ve iklapta ise dudaklar oluşumdaki birinci harfe göre şekil almalıdır. Tabi *ihfâ* ve *iklab* oluşumlarında birinci harf sakın olduğu için yine *sakin harflerde dudaklar mâ kablihînin harekesine göre şekil almalıdır* kaidesi gereği bir önceki harfin harekesine göre şekil almalıdır.⁵²

Ne var ki ülkemizde belli bir düzeyde de olsa benimsenmiş görünen dudak talimi kaidelerinden özellikle idgâm çeşitlerine ve dahi sakın harflere özgü uygulamayla Arap âlemindeki tatbik arasında tezat düzeyinde belirgin bir farklılık söz konusudur. Dolayısıyla klasik kaynaklarda meseleye veri teşkil edecek net atıfların bulunmayışı vb. sebepler dikkate alınarak konunun uluslararası ilmi bir heyet tarafından usulünce tartışılarak bir karara bağlanması uygun olan yol olarak görünmektedir.

Tutma süresi kavramıyla ifadesini bulan teorik ve uygulama düzeyindeki farklılıklar ise daha çok derece farkı kavramıyla ifade edilebilecek cinstendir. İlgili eserler incelendiğinde genellikle *gunne* ile birlikte *icrâ* edilmesi gereken tecvid oluşumları sadedinde gündeme getirilen tutma süresinin içeriği şu ifadelerle doldurulmaktadır: *1,5 elif miktarı, 1,5 harf miktarı, bir eliften çok iki eliften az, bir buçuk hareke miktarı, iki harften ekall bir harften ekser* vs.

Ne var ki tutma süresi; *gunne* ile birlikte *icrâ* olunması gereken tecvid oluşumlarına has bir hususiyettir. Dolayısıyla *gunnenin* için içinde olmadığı hiçbir tecvid kaidesinde tutma süresinden bahsedilme imkânı yoktur. Başka bir ifadeyle tutma süresi, telaffuza yansımaları gereken *gunne* sesinin telaffuz esnasında hayşûmdan burun dışına çıkması için gereken süreyi ifade eden bir müstakil süreyi ifade etmek üzere istihdam edilen bir kavramdır. Bu yüzden süre cinsinden karşılığı; klasik kaynaklarımızda da tasrih edilen başka bazı temel telaffuz sürelerine kıyasla netleştirilebilir. Bahsettiğimiz temel süre *bir elif miktarı* olarak ifadesini bulan tabii med ölçüsüdür. Mesela *el-Mukaddime*'nin en önemli şerhlerinden biri olan *el-Minahu'l-Fikriyye*'de bu ölçü şu şekilde tasrih edilmektedir: "Bil ki, (med harfi olan) elif, iki fethadan; (med harfi olan) vâv iki dammeden; (med harfi olan) yâ ise iki kesreden mürekkeptir"⁵³. İmdi bu temel ölçüden hareketle⁵⁴ şu sonuçları ifade etmek mümkündür:

⁵² Bizim genelleyerek verdiğimiz kaidelerin ilk sunumu için bk. Sağman, *İlâveli-Yeni Sağman Tecvidi*, 38-42.

⁵³ Bu net ölçü veren ifadeler ve devam eden tespitler için bk. el-Kârî, *el-Minahu'l-fikriyye*, 115.

⁵⁴ Arap üstadlardan Eymen Rüşdî Süveyd ilgili telaffuzların sürelerine dair klasik hiçbir kaynaktan bir tasrih yapılmadığı için net bir süre vermenin doğru olmadığını, okuyuş hızına göre ve üstadın öğrenildiği üzere bir uygulamanın tercih edilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu tespit için bk. Almoniba, "أيمن سويد : باب النون و الميم المشددين والميم الساكنة", 00:05:00-00:48:45.

Bir defa telaffuz süresi ya hareke ya da elif sesi üzerinden ifade edilmelidir. Harf kavramı yalın halde bir harfin herhangi bir süreye tekabül eden bir sesi olamayacağı için çok isabetli görünmemektedir.

Eğer bir eliflik uzatma süresi iki fethayı okuyacak kadar geçen zamana denk ise o zaman yalın bir hareke 0,5 yani yarım eliflik süreye tekabül eden bir ses olarak ifade edilebilir.

Gunne ise; tıpkı uzatma sesi/med gibi Arapça'ya özgü, lazîmi sıfatı olduğu *mîm* ve *nûn* harflerinin belli durumlardaki telaffuzlarında varlık kazanan belli bir küllî mahreci olan özel bir sestir.

Bir hareke sesine kıyasla *gunnenin* de *hayşûmdan* muhatabın kulağına ulaşacak bir ses olarak telaffuz edilebilmesi için asgari yarım eliflik bir süreyle telaffuzu sayesinde mümkündür. Nitekim her okuyucu *gunne* telaffuzun burun yoluyla dışarıya yansımaları için belli bir sürenin şart olduğunu bu sürenin de asgari yarım eliflik yani bir süreye tekabül ettiğini bizzat tecrübe ile tespit edebilir.

Bütün bunlardan hareketle tutma süresinin ilgili oluşumdaki harflerin hareketlerinin telaffuz edilmelerini sağlayacak süreye ilaveten telaffuza içkin/tabii olarak dâhil *gunne* sesinin süresinin de dâhil olduğu toplam zamanı ifade ettiği aşikârdır. Buna göre; *gunneli* bütün *idgâm* oluşumlarında, *mîm-i sâkinenin ihfâsında* ve *iklâbda* oluşumdaki her iki harf te telaffuza dâhil olduğundan tutma süresi üç hareke, ya da bir buçuk elif miktarı, dil ihfâsında ise oluşumdaki ikinci harfin süresi toplam telaffuz süresine dâhil edilemeyeceğinden iki hareke ya da bir elif miktarı gibi net bir ölçü takdir etmek olasıdır. Ayrıca yalın bir hareketin telaffuzu aşağı yukarı bir saniyeye denk geldiğinden ilgili süreleri saniye cinsinden de ifade edebilmek imkân dâhilindedir.

Buraya kadar ele alınan ve sadece belli bir kesimin ilgisi dâhilinde olması muhtemel teorik düzeye münhasır farklılıklardan sonra, sahayla bir şekilde ilişkili hemen herkesin vakıf olduğunu düşündüğümüz tilavet düzeyinde baş gösteren ve uluslararası bir boyut da arz eden şifahî düzeydeki ihtilaflara geçebiliriz.

2. Şifahî Düzeydeki Farklılıklar

Daha önce de ifade olunduğu üzere teorik düzeyde öne çıkan ittifak kaydına/vurgusuna rağmen günümüzde müslümanların yaşadıkları farklı coğrafyalarda ilm-i tecvîdın konusu olan bazı telaffuz biçimlerinin tatbikinde açıklıkla tespit edilebilen farklılıklar bir vakıdır. Bu farklılıkların en belirgin olanlarından *el-İklâb* ve *el-İhfâu'ş-Şefevî* telaffuzları, daha önce tarafımızdan yapılan bir çalışmaya müstakil olarak konu edilip net bir sonuca da ulaşıldığı için⁵⁵ bu başlık altında sadece *el-İhfâu'l-Lisânî* telaffuzuna dair olan farklı uygulamaların

⁵⁵ Bk. Başkan, "Bazı Tecvîd Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme", 439-440.

değerlendirilmesine yer verilecektir. Ayrıca kıraat farklılıklarıyla sabit olduğundan nakıs *idgâm-ı maa'l-gunne* formlarının gunnesiz olarak telaffuzunu öngören tilavet biçimi dışında belirgin bir tatbik farklılığı tespit olunamadığından bu bahiste *idgâm* telaffuzu da dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın bundan sonraki kısmında, varsa meselenin teorik/kitâbî çerçevesi incelemek suretiyle sadece *el-İhfâu'l-Lisânî* düzeyindeki uygulama farklılıkları analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.1. el-İhfâu'l-Lisânî/Dil İhfâsı Telaffuzu Bağlamında Tespit Olunan Farklılıklar

Tespit edilebildiği kadarıyla bizim konu edinmediğimiz telaffuz farklılığı problemleri daha önce de görüşlerine pek çok defa atıfta bulunduğumuz çağdaş müelliflerden Ğânim Kaddûri'l-Hamed müstakil olarak ele almıştır. Ne var ki ilgili çalışmalar tespit edebildiğimiz kadarıyla konu bağlamında en yetkin kaynaklar olma niteliğini haiz eserlerdir. Ayrıca birçok detayın birincil düzeydeki kaynaklardan ve modern tecvid literatürü ve Arap diline özgü sesbilim çalışmalarından aktararak oluşturulan zengin ve sistematik tartışma, sonrasında yapılacak benzeri çalışmalara belirleyici olacak düzeyde bir öneme sahip görünmektedir. Dolayısıyla makalenin bu bölümündeki analiz perspektifi hem konuyu dağıtmamak hem de sistematik bir tartışma bağlamında tekrara düşmeksizin yeni değerlendirmelere ulaşabilmek adına sayın el-Hamed'in tespitleri üzerine inşa edilecektir.

el-Hamed; özellikle muâsır kâriplerin tilavetine hasrederek ele aldığı dil ihfâsı bağlamındaki farklı telaffuzları özenle değerlendirmiş ve tespit ettiği üç farklı eda biçiminden birini tercih de etmesine rağmen konuyu şu cümlelerle bitirmiştir: "Sanıyorum ki bu bahisle dikkatleri, zamanımızın eda problemlerinden en belirgin olanlarından birine çekebildim."⁵⁶ Bu cümle konunun hala tartışılmaya muhtaç bir mesele hüviyetini koruduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Nitekim el-Hamed bu mühim tespite yaklaşık otuz sahife süren bir analiz neticesinde ulaşmış görünmektedir. Müellif bu uzun ve nitelikli bahse; klasik nahiv, tecvid ve kıraat kaynaklarından ayrıca modern Arap ses bilimine dair olduğu anlaşılan bazı eserlerden⁵⁷ aktardığı bilgilerle derlediği nûn harfinin mahreç ve sıfat hususiyetlerine dair bir giriş kısmıyla başlar. Arapçaya özgü bir ses hususiyeti olarak değerlendirdiği nûn-i sâkinenin ihfasına yönelik tespitlerine *Arap Ses Gelenişinde Nûnun İhfâsı*⁵⁸ şeklindeki dikkat çekici alt başlık altında devam eder. Konuyu, nûn-i sâkine ve ihfa ile telaffuzu sadedinde Sibeveyhî'nin *el-Kitâb'*ından,

⁵⁶ el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 133.

⁵⁷ Mesela 1. Dipnotta İbrahim Enîs tarafından kaleme alınmış *el-Esvâtu'l-luġaviyye* isimli esere bir atıf söz konusudur. Bk. el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 109.

⁵⁸ el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 115.

Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Keşf* ve *er-Ri'âyesi'*ne, Dâni'nin *et-Tahdîd'*inden Dimyâtî'nin *İthâf'*ına kadar pek çok klasik ve dahi modern kaynağa atıflar yaparak derinleştirir. Bu bahiste müellifin özellikle nûn-i muhfâtın telaffuzu anındaki dil ucunun konumuna odaklanan bir seyir izlediği fark edilebilir.

Bu aşamada klasik tecvid ve kıraat kaynaklarından yapılan birkaç alıntı ilgili telaffuz esnasında dilin konumuna dair içerdikleri açık tanımları dolayısıyla dikkat çekicidir. Mesela Mekkî b. Ebî Tâlib'ten aktarılan tanımlama şu şekildedir: "Nûn-i sâkinenin mahreci, orta ön dişlerin uçları arasında olan dil ucudur. Maiyyetindeki gunne ise hayşûmdan çıkar."⁵⁹ Kezâ birazdan değerlendireceğimiz kendi tercihinin aksine bir tasvir içeren *el-İthâf'*tan aktardığı şu bilgi ise ilgili telaffuzun hangi surette yapılması gerektiğine dair oldukça açık bir tavsif içermektedir: "Nûn-i sâkinenin ihfâsı esnasında dilin, üst ön orta iki dişin (iç yüzünün üst kısımlarına) yapıştırılmasından sakınılmalı. Aksi durum hata olur. Bu telaffuzun tam olarak gerçekleşebilmesinin yolu, dilin üst ön orta iki dişin iç yüzünün üst kısmından hafif bir şekilde içeriye doğru çekilmesidir."⁶⁰ Görüldüğü üzere bu iki tavsif nûn-i muhfâtın telaffuzu esnasında dilin ve ucunun ağız içinde herhangi bir yere yapışmamasının, aksine dil ucunun üst orta ön dişlerin uç kısımlarına hafifçe temasının gereğine vurgu yapmaktadır. Ne var ki bu açıklığa rağmen el-Hamed, ilgili ibareleri birtakım tahsislerle tevîl etmektedir. Şöyle ki, biraz önce dipnotta da işaret ettiğimiz üzere ibaredeki الثنايا اطراف şeklindeki kısmın yerine فويق الثنايا ifadesinin tercih edilmesi bir tarafa, (nüsha farklılığı vs. bir sebepten olması kuvvetle muhtemel) bu ifadelerin değerlendirildiği bölümde bizzat müellifin kendi kurduğu cümlede, ilgili ifadenin parantez içi olsa da من اللثة şeklindeki tahsisle⁶¹ sınırlandırılması bu tevîlin açık göstergesi okunabilir.

Hâlbuki klasik literatürü takip eden herkes görebilir ki dil ihfasının telaffuzu esnasında dilin asla hareket ettirilmemesi yönündeki uyarı oldukça bariz ve belirgindir. Hatta bu husus; Sibeveyhî'nin *el-Kitâb'*ından⁶² Dâni'nin *Tahdîd'*ine⁶³,

⁵⁹ el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 116; el-Hamed'in " فويق الثنايا " ifadesini kullanarak yer verdiği cümlelerin tamamı bizim referans verdiğimiz asıl kaynaktaki şu şekildedir: "فالغنة في الحرف الخفي هي النون الخفية ؛ وذلك أن النون مخرجها من طرف اللسان وأطراف الثنايا ومعها غنة من الخياشيم ، فإذا أخفيت لأجل ما بعدها زال مع إخفاء ما كان يخرج من طرف اللسان وبقي ما كان يخرج من الخياشيم ظاهراً"

İbare için bk. Mekkî b. Ebî Tâlib, *Kitâbü'l-keşf an vücûhi'l-kirâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hucejihâ*, thk. Muhyiddîn Ramadân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 1/166.

⁶⁰ Bk. el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 124; ifade ve asıl kaynaktaki yeri için bk. Ahmed b. Muhammed el-Benna, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbaati aşer*; thk. Şaban Muhammed İsmail, (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1987), 1/147. وطريق الخلاص منه تجاوي اللسان ، وليحتز أيضاً من إصااق اللسان أطراف الثنايا العليا عند إخفاء النون فهو خطأ أيضاً ، وطريق الخلاص منه تجاوي اللسان

قليلاً عن ذلك

⁶¹ Bk. el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 119.

⁶² Ebû Bişr Amr b. Osmân Sibeveyh, *el-Kitâb* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 4/454. (İbare şu şekildedir: وتكون النون مع سائر حروف الفم حرفاً خفياً مخرجه من الخياشيم؛ وذلك أنها من حروف الفم، وأصل الإدغام لحروف الفم، لأنها أكثر

Mekki'nin *er-Ri'âye'sinden*⁶⁴ İbnü'l-Cezerî'nin muhalled eseri *en-Neşr'ine*⁶⁵ hatta kıraat sahasının önemli müracaat eserlerinden Dimyâtî'nin (öl. 1117/1705) *İthaf*'ına⁶⁶ kadar bütün temel eserlerimizde açıklıkla yer verilen bir tasvirdir. Dahası ihfa telaffuzu esnasında dilin hareket imkânı olmadığına ilişkin kadim eserlerde yer alan bunca atfa rağmen, aksi görüşü temellendirmek üzere Dâni, Kurtûbî, İbnü'l-Cezerî ve Mar'aşî'den aktarılan kimi ifadeleri⁶⁷ ise dikkatlice değerlendirilirse; ihfâdaki gunnenin, nûn-i sâkineden sonra gelen ve mahreci nûninkine yakın harfler indinde daha belirgin ve zaman açısından daha fazla tutularak, daha uzak harfler indinde ise daha zayıf ve zaman açısından daha kısa tutulmak suretiyle telaffuz edilmesi gerektiğine ilişkin izahlardan ibaret oldukları söylenebilir. Nitekim *Cühdü'l-Mukill* sahibi bu hususu açık açık izah etmiştir.⁶⁸ Bu ön tespitlerden sonra Ganim Kadduri'l-Hamed'in meseleye bakış açısına gelince şu şekilde özetlenebilir:

Sayın el-Hamed, Kur'an tilaveti ve ilm-i Tecvîd bağlamında tartışılan konuları merkeze aldığı *Ebhâs fi Ilmi't-Tecvîd* isimli eserinde ihfâ telaffuzunu da değerlendirir. Kadim kaynaklarımız başta olmak üzere muasır tecvid ve ses bilim eserlerine atıfla geniş bir çerçevede yürütülen tartışma neticesinde şu hususlar ön plana çıkartılır:

Günümüz itibariyle dil ihfası telaffuzu sadedinde üç farklı mezheb/uygulama/tarz söz konusudur. Bu uygulamalar;

Birinci tarz: Nûn-i muhfâtî; bir taraftan nefes burun boşluğundan akarken diğer taraftan dilin dayandığı/istinat ettiği yeri nûn-i sâkineden sonraki harfin çıkış yerine doğru naklederek telaffuz etmek. Bu noktada ilgili on beş harften mahreci nûnun mahrecine yakın, orta ya da uzak mahrece sahip olanlar arasında hiçbir farklılık yoktur.

الحروف، فلما وصلوا إلى أن يكون لها مخرج من غير الفم كان أخف عليهم أن لا يستعملوا ألسنتهم إلا مرة واحدة، وكان العلم بها أنها نون من ذلك (الموضع كالعلم بها وهي من الفم، لأنه ليس حرفٌ يخرج من ذلك الموضع غيرها)

63 Dâni, *et-Tahdîd*, 100; daha açık bir ifade için ayrıca bk. 115. İbare aynen şu şekildedir: وأما إخفاء النون والتنوين فحقه أن يؤتى بهما لا مظهرين ولا مدغمين، فيكون مخرجهما من الخياشيم لا غير، ويظل عمل اللسان بهما، ويمتنع التشديد لامتناع قلبهما

64 Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 267-268.

65 Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 2/22. (İbare aynen şu şekildedir: أُنْ مَخْرَجُ النُّونِ وَالتَّنْوِينِ مَعَ حُرُوفِ الإِخْفَاءِ الحُمْسَةِ عَشْرَ مِنَ الحُرُوفِ الثَّلَاثَةِ الأُولَى أزيد وغنتهما الباقية لَللِّسَانِ فِيهِمَا كَعَمَلِهِ فِيهِمَا مَعَ مَا يَظْهَرُ إِنْ عِنْدَهُ

66 Dimyâtî, *İthafu fudalâi'l-beşer*, 1/147.

67 İfadelerin orijinal hali ve bağlamlarını görmek için bk. Dani, *et-Tahdîd*, 115; Abdülvehhab Muhammed el-Kurtûbî, *el-Muvaddah fi't-Tecvîd*, thk. Ganim Kadduri'l-Hamed (Umman: Daru Ammar, 2000), 171; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid*, 168.

68 Üstadın kendisine izafe ederek yer verdiği bu açık izah ve ibareler için bk. el-Mar'aşî, *Cühdü'l-mukill*, 204-205. (İbareler şu şekildedir: وبالجملة أن مراتب الحروف ثلاث: فإخفاؤها عند الحروف الثلاثة الأول أزيد وغنتهما الباقية قليلة، بمعنى: أن زمان امتداد الغنة قصير، وإخفاؤها عند القاف والكاف أقل، وغنتهما الباقية كثيرة، بمعنى: أن زمان امتدادها طويل، وإخفاؤها عند (بواقى الأحرف متوسط، فزمان غنتهما متوسط، ولم أر في مؤلف تقدير امتداد الغنة في هذه المراتب

İkinci tarz: şu dört harf (ت د ط ض) haricindeki 11 harf bağlamında birinci tarzla aynıdır. Bu dört harfin evvelinde ise, nûn-i muhfât telaffuz edilirken diğerlerinde olduğu gibi dil üst orta ön dişlerin dibindeki diş etine (من اللثة)⁶⁹ yapıştırılmaz. Aksine hafif içeriye doğru çekilerek ilgili telaffuz icra olunur.

Üçüncü tarz ise nûn-i muhfât; kendisinden sonra ilgili 15 harften hangisi gelirse gelsin dil ucu, üst orta ön dişlerin dibindeki diş etine (من اللثة) yapıştırmaksızın hafif içeriye doğru çekilerek telaffuz edilir. Bu telaffuz esnasında dilin ucu ön dişlerin dibindeki diş etine muntabık (ifadede böyle geçtiği için özellikle kaydedilmiştir) olmadığı gibi nefes de burun boşluğundan akıp çıkması için serbest bırakılır.

Görüldüğü üzere ilk iki tarz daha çok Arap âleminde son tarz ise daha çok bizim coğrafyamızda icra olunan dil ihfası telaffuzunu tavsif etmektedir. Hamed; muasır kurrânın ekserisinin telaffuzuna, nûn-i muhfâtın vasfı konusunda aktardığı âlimlerin görüşlerine ve dahi dilde kolaylığı prensip edinmiş Arap ses bilimi kurallarına daha uygun gördüğü için kendisinin de birinci görüşü tercih ettiğini açıklıkla vurgular.⁷⁰ Ne var ki Dimyâti'nin *İthâf*ından aktardığı değerlendirme sadedinde özellikle dikkat çekerek verdiği üçüncü görüşü de yabana atmaz.⁷¹ Nitekim hemen bu alıntının akabinde yer verdiği şu değerlendirme, tartışma bağlamında gerçekten model arz edecek bir yaklaşım ve üslup örneği olarak kaydedilmelidir: "Şu ana kadar zikrettiğimiz delillerden hareketle, bu tartışma sadedinde net olan husus/kesin karar şudur ki; (konu bağlamında) bu üç görüşten biri kesin olarak doğru diğer ikisi yanlıştır gibi bir iddiayı öne sürmekten kaçınmak elzemdir. (Bu şartla) Tabi ki görüşlerden biri tercih edilebilir. Nitekim biz de daha önce takdim ettiğimiz üzere birinci görüşü tercih ettik."⁷² Keza el-Hamed'in, ihfa bahsini bitirirken serdettiği "Sanyorum ki bu bahisle dikkatleri, zamanımızın eda problemlerinden belirgin olanlarından birine çekebildim." ifadeleri⁷³ ise mevzubahis ihfâ telaffuzlarından biri lehine net bir hükme ulaşmanın kolay olmadığını, aksine meselenin ilmen bütün imkânlar tüketilinceye kadar tartışılmaya muhtaç bir mesele olduğunu tespit sadedinde açık bir beyan olsa gerektir.

Bununla birlikte Üstad el-Hamed; *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye* isimli daha sonra yazdığı eserinde ise sadece tercih ettiği birinci görüşü ön plana çıkarır ve temellendirir. Ne var ki bu temellendirme klasik kaynaklardan nakledilen açık

⁶⁹ Bahsettiğimiz tahsis burada daha açık bir biçimde zikredilmektedir. Bk.el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 121.

⁷⁰ el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 123.

⁷¹ el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 123-124.

⁷² el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 124.

⁷³ el-Hamed, *Ebhâs fî 'ilmi't-tecvîd*, 133.

seçik referanslardan hareketle değil, sadece bir kaynakta yer alan bir ifadenin bu görüş lehine teviliyle inşa edilmiş görünmektedir. Şöyle ki; el-Hamed, kadim eserlerin meseleye yaklaşım biçimini birtakım alıntılar marifetiyle aktardıktan sonra⁷⁴ şu genel değerlendirmeye yer verir: “Tecvid âlimlerinin ‘Hiç şüphe yok ki nûn-i muhfât, kendisinde (telaffuzu esnasında) dil için herhangi bir amele/eyleme/harekete asla yer olmayan bir telaffuzdur.’ şeklindeki kavli (ilm-i görüşü), ilgili harfin telaffuzu esnasında dilin pozisyonu hakkında kâfi derecede bir izah içermemektedir. Ne var ki Abdü’l-Vehhâb el-Kurtûbî dil ve tecvid ulemasının ifadelerindeki bu yöndeki kapalılığı gidermiştir. O, nûn-i muhfâtın mahrecinin kendisinden sonra gelen ilgili harfin mahrecine ittisal ettiğini takrir/açıklıkla ifade etmiştir.”⁷⁵ Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla el-Hamed’in atıf yaptığı el-Kurtubî’nin ifadeleri ile el-Hamed’in kurduğu cümle birtakım nüanslar arz etmektedir. Şöyle ki, biraz önce de alıntılanıldığı üzere el-Hamed’in Kurtûbî’ye atıf yaparak kurduğu cümle; *قرر مخرج النون المخفاة يتصل بمخارج الحروف التي تقع بعدها* şeklinde⁷⁶ tahsisli bir ifadedir. Ancak *el-Muvaddah*’da atıf yapılmış ya da yapılmamış konu bağlamında yer alan ifade ve tespitler ise farklılık arz etmektedir.⁷⁷ Şöyle ki;

Kurtûbî’nin ifadelerinden nûn-i sâkineden sonraki harfin mahreciyle bir ittisal anlaşılrsa da el-Hamed’in aksine ittisalden kastın ne olduğuna ilişkin net bir tahsis yapabilmek zor görünmektedir. Nitekim Kurtûbî’nin bu ifadelerinin tespit edebildiğimiz kadarıyla sonraki kaynaklarda dikkate alınmamış olması, aksine mesela İbnü’l-Cezerî’nin *Ğâyetü’n-Nihâye*’sinde hem Kurtûbî’nin biyografisine⁷⁸ hem de mevzubahis eserine atıf yapmış olmasına rağmen⁷⁹, ittisale değinmediği aksine, nûn-i muhfâtın mahrecinin sadece hayşum olduğu, kendisinden sonra gelen harflerle birlikte ağız içinde bir paylarının/beraberliklerinin olamayacağı ve dahi telaffuzu esnasında dilin asla hareket etmemesi gerektiği yönündeki açık tenbihleri manidar görünmektedir.⁸⁰

Binaenaleyh gerek kadim kaynaklarda gerekse kadim kaynakların verilerini esas alarak meseleyi değerlendiren çağdaş eserlerin analiz çerçevelerinden hareketle, muteber okuyuş olarak ilan olunan mevzubahis telaffuz biçiminin bile tartışmadan vareste olmadığı açıktır. Dolayısıyla meselenin halli üst düzey bir heyetin icmâen alacağı bilimsel bir karara merbut görünmektedir.

⁷⁴ el-Hamed, ed-Dirâsâtü’s-savtiyye, 377.

⁷⁵ el-Hamed, ed-Dirâsâtü’s-savtiyye, 378.

⁷⁶ el-Hamed, ed-Dirâsâtü’s-savtiyye, 378.

⁷⁷ Bahsedilen ifade ve tespitleri için bk. el-Kurtûbî, *el-Muvaddah*, 157,158, 170.

⁷⁸ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye fi tabakâti’l-kurrâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2006), 1/429.

⁷⁹ İlgili atıf için bk. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, 1/202.

⁸⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/22. (İbare aynen şu şekildedir: *أَنَّ مَخْرَجَ النُّونِ وَالتَّوِينِ مَعَ حُرُوفِ الإِخْفَاءِ الْخَمْسَةِ عَشَرَ مِنَ الْخَيْثُومِ فَقَطْ وَلَا حَظَّ لِهَئِمَّا مَعَهُنَّ فِي الْقَمِّ لِأَنَّهٗ لَا عَمَلَ لِللِّسَانِ فِيهِمَا كَعَمَلِهِ فِيهِمَا مَعَ مَا يَطَّهَّرَانِ عِنْدَهُ*

Sonuç

Görüldüğü üzere teorik düzeyde öne çıkan ittifak kaydına rağmen; *el-İklab*, *el-İhfâ*, *el-İdğam* telaffuzlardaki farklılıkların varlığı bir vakiadır. Ne var ki bu farklılıklar; farklı milletlere mensup müminlerin teşkil ettiği ümmetin geneline şamil bir hususiyet arz etmektedir. Bu takdirde pek çok meselemizde olması gerektiği üzere bu meselede de temel yaklaşım biçiminin; her tilavet geleneğini temsil salahiyetini haiz mütehasısların yer aldığı ilmi heyetler aracılığıyla belirlenecek bir ittifak çerçevesine oturtulması elzemdir. Kanaatimizce şöyle bir süreç izlenmelidir: Öncelikle üst bir koordinasyon sistemi kurulmalıdır. Bu sistem dâhilinde meselenin farklı yönlerini belli bir çerçevede müzakere edebilecek uzmanlar heyeti teşkil edilmelidir. Bu heyetler, usulünce tartışılıp belirlenen bir sistematik yöntem dâhilinde bütün mümkün bilimsel verileri değerlendirmeli ve ittifak/icma edilen sonuçları hiçbir tilavet geleneğini ilzam etmeksizin ilan etmelidir. İhtilaf edilenleri de bütün ilmi gerekçe ve değerlendirmeleriyle ümmetin dikkatine sunmalıdır. Böylelikle belli bir süreç dâhilinde ittifak edilen telaffuz biçimlerinin bütün farklı coğrafyalarda tahakkuku, ihtilaf edilen okuyuş biçimlerinin de bir ayrılık vesilesi, başka bir ifadeyle yüzyıllara şamil müstakil bir tilavet geleneklerinin ilzam edilmesinin aracı olmaktan kurtarılması mümkün olur.

Kaynakça

Abd, Mahmûd Muhammed Abdü'l-Mün'im. *er-Ravdatü'n-nediyyetü şerhu metni'l-Cezerîyye*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2001.

Akbal, Talip. "Bazı Tecvid Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme Başlıklı Tebliğin Müzakeresi". *Uluslararası Kıraat Sempozyumu Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*. 441-446. İstanbul: DİB Yayınları, 2012.

Almoniba. "أئمن سويد : باب النون و الميم المشددين والميم الساكنة". *Youtube*. Yayın Tarihi 11 Nisan 2011. <https://www.youtube.com/watch?v=jAqcpVk95zg>

Altıkulaç, Tayyar. "Mekkî b. Ebû Tâlib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Asıkyekini. "Lamı Tarifin İdğamı ve İzharı - Fatih Çollak". *Youtube*. Yayın Tarihi 21 Eylül 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=rBb3ss20qXk>

Asıkyekini. "Teşdîd Meal Gunne & Teşdîd Bilâ Gunne - Fatih Çollak Hocaefendi". *Youtube*. Yayın Tarihi 16 Ekim 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=AAulB6zfMP4>

Atıyye Kabil Nasr. *Ġayetul-mürîd fi 'ilmi't-tecvîd*. Riyâd: 4. Basım, 1412.

Başkan, Ömer. "Bazı Tecvid Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Kıraat Sempozyumu Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*. 415-440. İstanbul: DİB Yayınları, 2012.

Başkan, Ömer. "Süregelen İki Tanımlama ve Tasnif Problemi Üzerine: el-İhfâ mı? El-İhfâü'l-Lisânî mi?, el-İzhâr mı?, el-İzhâru'l-Lisânî mi?" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2007), 103-134.

Başığit, Nurettin. *Tecvîd Ta'lîm ve Tashî-hi Hurûf*. Bursa: Emin Yayınları, 3. Basım, 2015.

Benna, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbaati aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1987.

Birgîvî, Mehmet Efendi. "Dürr-i Yetîm". *Resâil fi 'ilmi't-tecvîd*. İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.

Cüreysi, Mekki Nasr. *Nihayetü'l-kaoli'l-müfid fi 'ilmi't-tecvîd*. Kahire: Mektebetü's-Safa, 1999.

Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 7. Basım, 2009.

Çiftçi, Ali. "Kuran Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/32, (2011), 237-256.

Dağdeviren, Alican. *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*. Sakarya: Beşiz Yayınları, 2016.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddurî Hamed. Bağdat: Dâru'l-Enbâr, 1988.

Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*. İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.

- Hamed, Ğânim Kaddûrî. *Ebhâs fi 'lmi't-tecvîd*. Umman: Dâr-u Ammâr, 2002.
- Hamed, Ğânim Kaddûrî. *İlmi't-tecvîd dirâse savtiyye müyessera*. Umman: Dâr-u Ammâr, 2. Basım, 2005.
- Husnî Şeyh Osmân. *Hakku't-Tilâveh*. Cidde: Dâru'l-Minâre, 12. Basım, 1998.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *et-Temhid fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ğânim Kaddurî Hamed. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed. *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- Kara, Ömer. *Tecvid Kur'an Okuma Kâideleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri Mufassal Tecvid*. İstanbul: İFAV Yayınları, 6. Basım 1996.
- Kârî, Molla Ali b. Sultan Muhammed. *el-Minahu'l-fikriyye şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezerîyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *er-Ri'âye li tecvîdi'l-kırâe ve tahkîk-i lafzî't-tilâve*. thk. Ahmed Hasen Ferhat. Umman: Dâru Ammâr, 2. Basım, 1996.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib. *Kitâbü'l-keşf an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve 'ilelihâ ve huçecihâ*. thk. Muhyiddîn Ramadân. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1984.
- Kenzu Kalbi. "13 أحكام النون الساكنة (الإقلاب)". *Youtube*. Yayın Tarihi 30 Temmuz 2010. <https://www.youtube.com/watch?v=Pk8xJYAMOno&t=1s>
- Koç, Mehmet Akif. "Kur'an Kıraatinde Türklere Özgü Mahalli Okuyuş Sorunu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 79-91.
- Kurtûbî, Abdülvehhab Muhammed. *el-Muvaddah fi't-tecvîd*. thk. Ğanim Kadduri'l-Hamed. Umman: Daru Ammar, 2000.
- Mar'aşi, Saçaklızade Muhammed b. Ebû Bekr. *Cühdü'l-mukill*. thk. Salim Kadduri'l-Hamed. Umman: Daru Ammar, 2. Basım, 2008.
- Mısırlı, Fatma Yasemin. *Türkiye'de Yaygın Tilavet Geleneği ve Fonetik Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Sağman, Ali Rıza. *İlâveli-Yeni Sağman Tecvidi*. İstanbul: Bahar Yayınları, 5. Baskı, 2012.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân. *el-Kitâb*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2. Basım, 1988.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstilahları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.